

Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos

Şinasi GÜNDÜZ*

Atıf/©: Gündüz, Şinasi (2009). Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos, Mîlel ve Nihal, 6 (1), 9-26.

Özet: Kutsalın tecrübesi kadar kutsala yönelik inanışlar insan yaşamında oldukça önemlidir. Dini kaynaklara dayalı dinsel söylemin temelini kutsala ilişkin tanımlamalara yönelik olduğu dikkat çekicidir. Yalnızca geleneksel olarak din şeklinde tanımlanan inanç sistemlerinde değil insanla ilgili her durumda kutsalın bir şekilde tezahür ettiği görülür. Kutsala ilişkin anlatıyı ifade eden mitoslar da dinsel söylemde oldukça önemlidir. Mitosların genelde pozitivist paradigma doğrultusunda tanımlanıp kullanılması mitosların doğru anlaşılması yönünde bir sorun üretmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, mitos, din, dinsel söylem, dinsel hakikat.

İnsanın kutsalla ilişkisi ve kutsal olan şeylere yönelik tecrübesi dini literatürde önemli yer tutar. Dini metinler kutsala ve kutsiyete ilişkin birçok kavram içerir ve birçok öğretiye yer verir. Örneğin Kur'an kutsalı ifade etmek üzere *mukaddes*, *haram*, *kuds* gibi çeşitli terimler kullanır. Bu terimlere dayalı olarak yalnızca "kutsal top-rak", "kutsal belde" ve "kutsal ruh" gibi kutsallıkla özel anlamda ilişkilendirilen şeylerden bahsetmekle kalmaz,¹ en kutsal olan anlamına gelen "*kuddûs*"u Allah'ın isimleri arasında zikreder: "Gök-lerde ve yerde bulunanların hepsi melik, kuddûs, azîz ve hakîm

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Bkn. Bakara 87; Maide, 21, 110; Taha, 12; Naziat, 16.

olan Allah'ı tesbih etmektedir" (Cum'a, 1).² Buna göre Allah bütün kutsallıkların merkezi ve yegâne kaynağıdır; en üstün kutsaldır. Evrende var olan her şeyle birlikte inanan insanın bütün çabası da bu en üstün kutsal ile yakınlaşma gayretidir.

Yalnızca İslamda değil diğer bütün dini geleneklerde kutsal ve kutsala yönelik tecrübeler insan yaşamının önemli bir alanı olarak değerlendirilir. Dolayısıyla insanın kutsal ya da kutsiyetle ilişkili değerlendirmelerini ve kutsal alan olarak kabul ettiği değerler ve değer yargılarıyla olan ilişkisini dikkate almadan insanı ve insan davranışlarını anlamak neredeyse olanaksızdır.

Kutsaldan bahsederken ve insanın kutsala ilişkin tecrübelerini incelerken kutsalın ne'liği ve bir şeyin kutsal olup olmadığının nasıl anlaşılabileceği konusu oldukça önemlidir. Benzer şekilde, kutsalın yalnızca geleneksel anlamda "din" olarak tanımlanıp sınıflanan kültürel yapılara özgü bir durum olup olmadığının ve örneğin kendisini herhangi bir dini geleneğe bağlı görmeyen kişi ve grupların yaşamında da kutsala ya da kutsallara yer verilip verilmediğinin sorgulanması da ayrı bir önem arz etmektedir.

Kutsalın ne'liği üzerine çalışan araştırmacılar, genellikle kutsalın kutsal olmayanla yani profanla karşılaştırıldığında açık seçik şekilde anlaşılabileceğine dikkat çekmekte ve kutsalın özelliklerini bu bağlamda tanımlama yoluna gitmektedirler.³ Kutsalı kutsal olmayanla açıklamaya dayalı bu yaklaşım esas alınarak, kutsal olmayanın özelliklerine bakıldığında öncelikli olarak şu temel karakteristik karşımıza çıkar: Sıradanlık ya da aleladelik. Buna göre kutsal olmayan ya da daha doğru bir ifadeyle kutsal olarak kabul edilmeyen şeyler sıradan alelade şeylerdir. İnsan yaşamında herhangi bir olağanüstülüğe sahip değildir; dolayısıyla olağanüstü anlamda bir etkiye de sahip değildir. Sıradanlık özelliği taşıyan şeylerin bir diğer özelliği, varlık ve öz itibarıyla aynı zamanda insanın da yer aldığı bu evrenin içerisinde olmaları ve aşkın bir değer taşımamalarıdır.

² Ayrıca bkn. Haşr, 23.

³ Bkn. M. Eliade, *The Sacred and the Profane*, tr. by W.R. Trask, Harcourt Brace & World, New York 1959.

Kutsal olmayanın ya da profanın bu özellikleri karşısında kutsallar ve kutsal değerler ise sıra dışılık ya da olağanüstülük karakteri taşırlar. Bunların insan üzerinde sıra dışı bir etkiye sahip oldukları; aşkın karakterleriyle insan üzerinde etkileyici/belirleyici bir rol taşıdıkları düşünülür. Sıra dışılık, aşkınlık ve etkileycilik gibi özellikleriyle insanın sosyal, kültürel ve doğal çevreyle ilişkilerinde günübürlük karşı karşıya olduğu sıradan olgu ve olaylardan farklıdırlar.

Yaygın kanaatte din olarak adlandırılan geleneksel yapılarda kutsal, özellikle doğaüstü varlıklara yöneliktir. Metafizik âlem ve tanrı ile ilgili her tür algı, tanrısal irade ve âlemle her tür ilişki kutsal alanın kapsamındadır. Cennet, cehennem, bütün bunlar kutsal ile açıklanır. Yaratılış, vahiy, risalet, haşır, hesap gibi tanrısal iradenin her tür açılımı da kutsal kapsamındadır. Ayrıca tanrısal iradeyle ilişkisi açısından vatan, aile, namus, insan yaşamı gibi hususlar da kutsal değerler olarak algılanır. Kutsala yönelik algıda dinlerin yapısından kaynaklanan çeşitli farklılıkların varlığı bilinmektedir. Örneğin kutsiyetin merkezi konusunda çeşitli dinlerin teolojilerindeki farklılıklara göre farklı yaklaşımlar dikkati çeker. İslam kutsiyetin yegâne merkezi olarak yalnızca Allah'ı kabul edip her türlü kutsal algısını Allah'ın mutlak birliğine ve merkeziliğine dayalı Tevhid öğretisi çerçevesine oturturken diğer birçok dinde kutsiyetin merkezi konusunda farklı telakkilerin varlığıyla karşılaşırız.

Kutsalla ilgili algı ve inanışlar yalnızca yaygın anlamda din olarak adlandırılan geleneksel inanç sistemlerinin değil, genel anlamda bütün insanlığın yaşamında önemli yer tutmaktadır; kutsalla ilişkin telakkiler insanla ilgili her alanda bir şekilde kendisini gösterir. Öyle ki kendisini geleneksel anlamda din olarak sınıflanan inanç sistemlerinin dışında gören, hatta metafiziği/doğaüstünü tamamıyla dışlayan bir bilgi paradigmasına kendisini bağlı adeden kişilerin bile yaşamlarında –adını koymasalar da– şu ya da bu şekilde çeşitli kutsallarla kutsal alanların varlığı görülür. İnsan yaşamında belirleyici bir etkiye sahip olan ve diğer unsurlardan farklı olarak sıra dışı kabul edilen çeşitli değerler, değer yargıları

ve hususlar vardır. Bunlar adeta dokunulmaz bir alan oluştururlar kişi ve toplum yaşamında. İnsan yaşamını çepeçevre kuşatan ve yönlendiren bu değerler ve değer yargıları etkileyicilik açısından tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir. Öyle ki bazen uğruna mücadeleler verilir; canlar ortaya konulur. Bu kutsallar karşımıza bazen moda, bazen sermaye, bazen de ideolojiler olarak çıkar. İnsanın bütün tavır ve davranışlarıyla sosyal ve doğal çevreye yönelik yaklaşımlarına bunlar egemendir. İnsanlar bu uğurda her şeyi göze almaktan, her türlü fedakârlıkta bulunmaktan kaçınmazlar. Bu kutsal değerler yaşama yön veren birer üstün güç (supreme being), İslami bir kavramla adeta birer *ilah*'tır. Bu değerler, bir başına bütün etkileyciliğin, sıra dışılığın ve aşkınlığın, dolayısıyla kutsiyetin yegâne kaynağı olarak insan duygu, düşünce, tavır ve davranışlarına, kısaca insanın bütün yaşamına egemen olur.

Kutsala yönelik algılar insanla ilgili değer yargılarının da kaynağıdır. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi değer yargıları birçok dini gelenekte tanrı ya da tanrılar şeklindeki kutsal varlıklarla ilişkili inanışlardan beslenir. Çeşitli geleneklerde tanrıdan başka kutsiyetler de karşımıza çıkar. Örneğin bazı geleneklerde karma ya da dharma denilen bir ahlak sistemi, bazılarında yin-yang ilkesi değer yargılarına yönelik algılarda belirleyicidir. Değer yargıları üzerinde mutlak ve en üst düzeyde belirleyici olan unsurlar, bazı geleneklerde ise pozitivizmin, materyalizmin, sekülerizmin temel değerleridir. Örneğin metafizik değerleri dışlamaya dayalı pozitivist paradigma kendi ön kabullerini ve değer yargılarını üretmektedir. Akıl ve beş duyuyla ilgili tecrübî verilere dayalı bilgiyi mutlaklaştıran, bunun dışında her veriyi bilgi dışı kabul eden bir anlayış üretmiş ve bütün değerleri buna göre tanımlama yoluna gitmiştir. Benzer şekilde sosyal yaşamda elden geldiğinde "din dışılaşmayı" ifade eden sekülerizm de özellikle çeşitli Batı toplumlarında değer yargılarını belirleyen bir mutlak referans olarak kabul edilmekte ve değer yargıları bu bağlamda oluşturulmaktadır.

Bir başka açıdan kutsal, insan yaşamında uğruna mücadele edilen bir değer olarak karşımıza çıkar. İnsan, bütün inanç ve dü-

şünceleriyle tavır ve davranışlarında, dolayısıyla bütün yaşamında merkezi bir yer tutan kutsal değerleri tartışılmaz alanlar olarak kabul eder. Bunları sıradanlaştırmaya ve tartışma açmaya yönelik her çabaya karşı şiddetli bir direnç gösterir; gerektiğinde her fedakârlığı yaparak bunları savunur. Kendi kutsal değerlerini merkeze koyarak başkalarını eleştirmekten onlara karşı mücadele etmekten de kaçınmaz. Bu anlamda bir Müslüman için Allah'ın insan yaşamına yönelik belirlemiş olduğu sınırlar riayet edilmesi gereken kutsal bir alandır. Bunların korunması için her çabayı göstermek ve gerektiğinde her fedakârlığa katlanmak inanan kişinin görevidir: "İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır; sakın bunları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir" (Bakara 229).⁴ Bir Hristiyan, Yahudi ya da bir Budist için de yaşamında riayet etmesi gereken sınırlara yönelik kutsal alanlar vardır. Yalnızca böylesi geleneksel dini yapılarda değil, kendisini bir dine bağlı görsün ya da görmesin günümüz insanının yaşamında da referansını çeşitli paradigmalardan alan ve uğruna mücadeleler verilen kutsal alanlar vardır. Örneğin yakın geçmişte Batı'da ortaya çıkan ve dünya genelinde Müslümanları infiale sevk eden karikatür krizi şeklinde gelişen hadise, seküler paradigmanın dogmalarından beslenen bir zihniyetin ürünü olarak karşımıza çıkar. İslamın kutsal değerleriyle, şahsiyetleriyle alay edip, onlara hakaretler yağdıran bir yaklaşımın ifade ve basın özgürlüğü gibi bir değer gerekçe gösterilerek savunulması; gerçekte Batı dünyasında sekülerizmin ürettiği kutsal alanların basit bir dışa vurumu olarak anlaşılabilir. Zira temel hak ve özgürlükler seküler değerlerden hareketle tanımlanarak, dinin kutsallarının sekülerizmin kutsallarına feda edilmesi gibi bir durum karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar vurgulamaya çalıştığımız gibi, özetle, kutsalın insan yaşamında önemli ve belirleyici bir yeri vardır ve kutsal yalnızca geleneksel anlamda din olarak tanımlanan yapılarla sınırlı değildir. Kutsalın insan yaşamındaki önemi insanın geçmiş ve geleceğe yönelik algılarında, mekâna ve zamana yönelik değeren-

⁴ Ayrıca bkn. Bakara 187; Nisa 13-14.

dirmelerinde, sosyal ve fiziksel çevresine yönelik tecrübelerinde, kısaca hemen her yaklaşımında kendisini göstermektedir.

İnsan yaşamında bu kadar önemli olan kutsal, dini metinlerin ana konusunu oluşturur. Hakikat öğretisi içermeleri, insanın kutsal ya da kutsallarla olması gereken ilişkilerini konu almaları ve aşkın bir kaynakla irtibatlı olmaları nedeniyle dini metinlerin kendileri de kutsal olarak kabul edilir. Bu metinler bir bütün olarak kutsalın anlatısı ve ifadesi olarak değerlendirilir. Kutsal metinler insana kutsalı açıklayıp izah etme ve kutsalla ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Kutsala ilişkin tanımlamalar ve anlatılar din dilinde ağırlıklı bir yer tutar. Dinden dine farklılık arz etse de kutsal alan genelde oldukça geniş bir yelpaze oluşturur. Metafizik kutsallardan sosyal ve doğal çevredeki kutsallara ve insan davranışları açısından kutsal alanlara kadar sayısız kutsiyete yönelik açıklamalar dini öğretilerin merkezinde yer alır.

Dini metinlerde ve anlatılarda kutsala yönelik bilgilerin önemli oranda insana bilinmeyeni açıklama ve izah etme ve/veya bilinmeyenle bir şekilde irtibat kurma amacı taşıdığı dikkati çeker. Evrenin ve insanın nasıl var olduğu, insanlığın erken dönemleri, metafizik âlemin yapısı ve özellikleri, gelecekte neler olacağı, ölüm ve ölüm sonrasına ilişkin durum, bütün bunlar inanç sistemlerinin bir şekilde açıklamaya çalıştıkları bilinmeyene yönelik hususlardır. Örneğin Kur'an ayetlerinin önemli bir kısmı, kutsiyetin merkezi olan Allah'ın isim ve sıfatlarını açıklamayı, Allah'ın evrene ve insana yönelik tasarruflarından örnekler vererek Allah'ın isim ve sıfatlarının nasıl her şeyi kuşattığını anlatmayı amaçlar; bu bağlamda bilgiler içerir. Ayrıca evrenin ve insanın nasıl ve ne amaçla var olduğuna, dünyanın sonuna, ölüm sonrası yaşama ilişkin bilgiler de Kur'an'da önemli yer tutar. Yeni Ahit metinlerine, özellikle Dördüncü İncil ile Pavlus'un mektuplarına baktığımızda ise bu metinlerde ağırlıklı olarak Logos, ilahi Oğul'un bedenleşmesi ve Mesih öğretisi hakkında bilgiler merkezde yer alır. Benzer şekilde Torah'da ise Tanrı, Tanrı evren ilişkisi ve insanlığın erken dönemlerine yönelik kutsal tarih konu edilir.

Kutsalla ilişkili bu anlatılar her inanç sisteminde kabul edilip inanılması gereken doğru bilgiler olarak görülür. Örneğin Kur'an, bu bağlamda gabya imanı mü'minlerin karakteristik özelliklerinden birisi olarak tanımlar ve insanlığın erken dönemlerinde ya da tarihin derinliklerinde kalan bazı olayları anlatırken bunların gayb bilgileri olduğunu vurgular.⁵

İnsana çeşitli hususlara yönelik bilgi veren dinsel geleneklerdeki kutsala ilişkin bu anlatıların nasıl tanımlanacağı ve değerlendirileceği konusu öteden beri bir tartışma konusudur. Kuşkusuz her gelenek, kendi referanslarından hareketle yapılan anlatıları esas almakta ve bu bağlamda diğer anlatıları değerlendirmektedir.

Kutsala ilişkin anlatıların bilim dünyasında sıklıkla mitos ya da mit (myth) terimiyle ifade edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda mitosları ele alıp inceleyen bilim dalı ise mitoloji ya da mitos bilim olarak adlandırılır. Yunancada anlatı ya da söylence anlamına gelen mitos teriminin Arapçadaki karşılığı *ustûre*'dir. Usture terimi çoğul formu Esatir şeklinde Kur'an'da birkaç yerde geçer.⁶ Özellikle yeniden diriliş ve hesap verecek olma gibi Kur'an mesajlarına müşriklerin "bunlar *esâtîru'l-evvelîn*" yani "bunlar eskilerin söylenceleri, söyleyegeldikleri şeylerdir" şeklinde karşı çıktıkları anlatılmaktadır.⁷

Mitos kavramının ne'liği üzerine birçok tartışmanın varlığı bilinmektedir. Bu terim, çeşitli Batılı yazarlarca 19. yy pozitivizmi doğrultusunda yorumlanarak özellikle Eski Yunan ve Eski Roma gibi antik dönem dini geleneklerinin söylenceleri, bu geleneklerdeki metafizik varlıklara ilişkin yapılan anlatılar için kullanılmıştır. Bu bağlamda mitoslar; tanrılar, tanrıçalar, yarı tanrısal varlıklar ve benzeri metafizik unsurlarla ilgili anlatılar olarak algılanmıştır. Bilimsel bilgiyi yalnızca akıl ve tecrübi verilere dayalı rasyonaliz-

⁵ Örneğin bkn. Bakara 3; Ali İmran 44.

⁶ Bkn. Enfal 31; Nahl 24; Neml 68.

⁷ Örneğin "İçlerinden, seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler, "Bu evvelkilerin söylencelerinden (*esâtîru'l-evvelîn*) başka bir şey değil" derler." En'am 25.

me dayandıran pozitivist paradigma, insanlığın tarihsel tecrübe sürecini yorumlarken, mitosla ilgili yukarıda tanımladığımız algı bağlamında bir yaklaşım da geliştirmiştir. Örneğin bu doğrultuda August Comte, insanlık tarihinin ilk evresini insanlığın zihinsel tecrübesine yoğun şekilde mitosların egemen olduğu mitolojik dönem olarak adlandırmış ve bu dönemi daha sonraları metafizik dönemin izlediğini savunmuştur. Ona göre özellikle Aydınlanma Dönemi sonrası modern insan mitolojik ve metafizik dönemleri geride bırakmış ve pozitivistin egemen olduğu yeni bir evreye girmiştir. Bu evrede rasyonalizmi esas alan pozitivist algı insanlık için yegane geçerli paradigma olarak sunulmuştur.

Çeşitli pozitivist yazar ve araştırmacılarca esas alınan bu anlayışa göre mitos insanlık tarihinin erken dönemlerine ait söylencelerdir. Basit bir yaklaşımla mitosların üretilmesinde insanın sosyal ve doğal çevresi içindeki tecrübeleri etkili olmuştur. İnsan içinde yaşadığı coğrafi koşullar çerçevesinde kendisi için bilinmeyi kavramaya ve bir şekilde izah etmeye yönelik çeşitli anlatılar/mitoslar üretmiştir. Yine insan özellikle ölüm ve ölmüş ataları üzerine birçok mitoslar kurgulamıştır. Benzer şekilde insan yaşanan kimi tarihsel olayları zamanla mitolojik bir dile dönüştürerek anlatma yoluna da gitmiştir.

Mitosun ne olduğunu ifade etmeye çalışan akımlar kendi genel temayüllerini mitosa ilişkin tanımlarına yansıtmışlardır. Örneğin; Alman "Doğa Mitoloji" ekolü, mitosun doğa olaylarının alegorik anlatımı olduğunu ifade ederken, "Tarihsel" ekol -özellikle de Andrew Lang- mitosun tarihsel olaylara ilişkin anıların kutsal anlatısı olduğunu söylemektedir. Psikanalist ekol ise mitosun gündüz görülmekte olan düşlerden başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Öte yandan Malinowski gibi antropologlar, onun "toplumsal gereksinimlere ve isteklere dayalı, dahası pratik gereksinimlere yardım eden, dinsel gereksinimleri ve ahlaksal özelemleri derinden doyurmaya yönelik eski bir gerçekliğin yeniden anlatılması" olduğunu vurgulamaktadırlar.⁸ Son olarak Eliade,

⁸ Bkn. B. Malinowski, *İlkel Toplum*, çev. H. Portakal, Öteki Yayınevi Ankara 1998, s. 98-101, 103.

Malinowski'ye paralel olarak mitosun, mitolojik zamanda olmuş bitmiş bir olayı anlatmakta olan "kutsal bir öykü" olduğunu ifade eder.⁹ Bütün bu yorumlarda mitosun özü itibarıyla insan tarafından kurgulanıp üretilen anlatılar olarak algılandığı gözden kaçmamaktadır.

Mitoslarla ilgili kaleme alınan birçok eserin ana temasının bu şekilde olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre mitoslar özellikle tarihin erken dönemlerinde çoktanrı ve pagan geleneklerden beslenen ve bunların etkisiyle daha sonraki dini ve tarihsel metinlere geçen; ancak insanlığın gelişimine paralel olarak etkinliği gittikçe azalan bir yapıdadır. İnsanın evrimsel gelişimine paralel olarak mitoslar yerini daha rasyonel yorumlara ve yaklaşımlara bırakmıştır/bırakacaktır. Dikkat edileceği gibi bu yaklaşımda farklı gelenekler ele alınırken indirgemeci tarih anlayışının esas alındığı da açıktır. Mitosa ilişkin bu pozitivist algıda dikkat çeken bir nokta da mitos tanımlamasında pozitivist paradigmayı esas alan yazarların kendilerini merkeze koymalarıdır. Doğru ya da hakikatle örtüşen doğru yapı olarak pozitivist anlayış kabul edildiğinden bununla örtüşmeyen anlatılar ve inanışlar bir şekilde mitolojinin alanına itilmektedir.

Mitos teriminin günümüzde dilde de bu algı doğrultusunda kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. Basitçe bu terim, doğru olmayan ya da hakikat içermeyen şey anlamına kullanılmaktadır. Örneğin bir siyasetçi, rakipleri tarafından dile getirilen bir görüşü mitos ya da mitolojik bir anlatı olmakla itham edebilmektedir.¹⁰

Mitosa yönelik bu algının yalnız pozitivist yazarlar ve çevrelerce kullanılmaması, neredeyse genel bir kabul görmüş olması da dikkati çekmektedir. Örneğin bu doğrultuda bir Hristiyan, Logos'un bedenleşmesini, ölüp dirilmesini ve yeniden ilahi âleme

---

⁹ M. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. S. Rifat, Simavi Yayınları İstanbul 1993, s. 13. Ayrıca Eliade mitosun kutsalı ifşa edici ve kutsalın yeryüzüne dramatik inişini tanımlayıcı olduğunu da ifade etmektedir. Bkn. Aynı yazar, *The Sacred and the Profane*, s. 96-97. Mitosun bir diğer değişik tanımı için bkn. S.H. Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Penguin Books Hannondswath 1963, s. 11.

¹⁰ K. Armstrong, *A Short History of Myth*, New York 2005, s. 7.

yükselmesini mutlak bir hakikat olarak kabul edip bunu bir mitos olarak tanımlamazken, Mitra geleneğinde görülen benzer bir inancı ya da anlatıyı rahatlıkla bir mitos olarak tanımlama yoluna gitmektedir. Benzer şekilde bir Yahudi, Tekvin kitabında anlatılan birçok öyküyü hakikat olarak kabul ederken, başka dini geleneklerde var olan başka yaratılış öykülerini mitos olarak nitelemektedir. Paralel durum herhangi bir Müslüman yazarın benzer yaklaşımları için de söylenebilir.

Konuyu biraz daha açmak açısından bir örnek vermek yararlı olacaktır. Örneğin insanın nasıl var olduğu konusunda farklı geleneklerde farklı anlatıların varlığı bilinmektedir. Kur'an'a göre insan Allah tarafından önce topraktan şekillenmiş sonra da ruhundan üflenerek meydana gelmiştir.¹¹ Yaratılış kitabına göre ise insan tanrı tarafından önce topraktan şekillenmiş sonra tanrı onun burundan üfleyerek onu canlandırmış ve daha sonra uyuyan insanın kaburga kemiğinin birisini çıkararak ondan eşini yaratmıştır.¹² Babil yaratılış öyküsüne göre ise insan tanrı Marduk tarafından öldürülen Kingu'nun kanının, yine Marduk tarafından öldürülmüş olan Tiamat'ın bedenine akıp karışmasıyla, tanrılara şarap sunup hizmet etmesi amacıyla yaratılmıştır.¹³ İnsanın yaratılışına yönelik farklı geleneklerden onlarca farklı anlatı da sıralanabilir. Ancak yalnızca bu verdiğimiz örneklerden hareketle hadiseye bakacak olursak; bir Müslüman açısından Kur'an'daki anlatı mutlak hakikat, diğerleri ise mitos ya da mitolojik anlatılar şeklinde değerlendirilirken, bir Yahudi ya da bir Hristiyan için de Tekvin kitabındaki anlatı gerçeği ifade etmektedir, diğerleri mitos kapsamındadır. Bunu bilinmeyene yönelik kutsalın açıklaması bağlamındaki diğer çeşitli anlatılar için de görmek mümkündür.

İnsan için bilinmeyen olan kutsal alana (bu kutsal tarih olabilir, kutsal zaman olabilir ya da metafizik bir varlık alanı olabilir) yönelik bu anlatılardan birisinin mutlak hakikat içeren bilgi diğerinin ise bir mitos olarak tanımlanmasının subjektifliği ortadadır.

---

¹¹ Bkn. Hicr, 26-29.

¹² Tekvin 2:7, 21-25

¹³ Bkn. Hooke, *Middle Eastern Mythology*, s. 45.

Zira herkes kendi inancını ya da kendi açıklamasını merkeze koyarak diğerlerini değerlendirme yoluna gitmekte¹⁴ ve mitos kavramını hakikat dışı anlatılar anlamına kullanmaktadır. Tabi dikkat edileceği gibi burada, aslında anlatı ve söylence anlamına gelen mitos'un pozitivist yazarlarca yapılan tanımının pozitivist olmayan çevrelerce de kabullenilmiş olması ironik bir durum oluşturmaktadır.¹⁵

Özetlemek gerekirse herhangi bir kutsal alana yönelik bir dinde var olan anlatının hakikat olarak kabullenilip bir başka gelenekteki açıklamanın mitos ya da mitolojik anlatı olarak görülmesinde iki temel ön kabulün etkili olduğu görülmektedir: Bunlardan birincisi her geleneğin kendisini merkeze koyması ve kutsalın anlatısı konusunda da hakikati kendine göre algılamasıdır. İkincisi ise mitos ya da mitolojik anlatı kavramına yüklenen olumsuz anlamdır. Mitos kavramı pozitivist paradigmanın etkisiyle insan tarafından üretilen bilim dışı, hakikat dışı kurgular olarak algılanmaktadır ve bu algı kendi geleneğimize ait olmayan anlatıların

¹⁴ Benzer bir tutumu çeşitli Batılı yazarların “ilkel” ve “pagan” gibi kavramlar konusundaki yaklaşımlarında da görmek mümkündür. Pozitivist olsun ya da olmasın birçok Batılı yazar kendisini merkeze koyarak kendisinin gerisinde olduğunu düşündüğü insanları ve gelenekleri ilkel olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Aslında taşralı/köylü anlamına gelen pagan kavramının ise Hristiyanlık tarihinde, önce genel anlamda Hristiyan olmayan anlamına, daha sonraları ise putperest anlamına kullanıldığı bilinmektedir.

¹⁵ Bu arada bazı Batılı araştırmacılar yine pozitivist paradigmayı esas alan bir bilgi anlayışı temelinde kutsal metinleri anlamaya/yorumlamaya çalışmışlar ve bu bağlamda örneğin Kitabı Mukaddesteki anlatılardan hareketle bir tarih inşa edilemeyeceğini, zira bunların önemli ölçüde mitoslara dayandığını düşünmüşlerdir. Onlara göre mitoslar kutsal metinlerin derlendikleri dönemlere ait bir anlatı sanatıdır ve bu bağlamda mitolojik anlatılardan ziyade kutsal metinlerde bu anlatılar bağlamında vurgulanmaya çalışılan mesajları esas almak gerekir. Bu yaklaşım doğrultusunda örneğin Bultmann'ın kutsal metnin demitolojizasyonu tezi oldukça dikkat çekicidir. Bkn. R. Bultmann, *Kerygma and Myth: A Theological Debate*, New York 1961, s. 1-44. İslam dünyasında da Muhammed Halefullah gibi bazı yazarlar, Kur'an'daki çeşitli kıssaların tarihsel bir hakikat olmaktan ziyade Kur'an'ın nazil olduğu dönemde yaşayan insanların zihinlerindeki anlatılar olduğunu ileri sürmekte ve önemli olanın bu kıssalar bağlamında verilmeye çalışılan mesajlar olduğuna dikkat çekmektedir. Bkn. M. A. Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı: el-Fennu'l-Kasasî*, çev. Ş. Karataş, Ankara: Ankara Okulu 2002.

mitos olarak adlandırılmasında etkili görünmektedir.¹⁶ Peki, mitos teriminin bu önyargılardan hareketle kullanılması ne kadar doğrudur? Ya da, soruyu bir başka bağlamda soracak olursak, bilinmeye yönelik bir başka kaynakta var olan anlatıyı mitos olarak tanımlarken kendi inandığımız, kaynaklarımızda mevcut olan benzer bir anlatıyı bu adlandırmanın dışında tutmak ne kadar tutarlıdır? Mitos kavramının kullanımında bu kavrama yüklenen pozitivist anlamın esas alınması doğru mudur ve bu bağlamda aslında söylenece, anlatı anlamına gelen mitos kavramının içinin doldurulmasında ve kullanımında bir sorun mu yaşanmaktadır?

Kutsala ilişkin anlatıları ifade eden mitosun ne'liğini, din dilindeki yerini ve dini algıdaki fonksiyonlarını anlamak, dinin ve kutsal metinlerin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Öncelikle mitosların tarihsel olaydan, hikâyeden, darbı meselden, masal ve efsaneden farklı yapıda olduğunu belirtmekte yarar var. Tarihsel olay, kısaca tarihi verilerle doğrulanabilen hadiselerdir. Hikâye tarihsel bir olaya ilişkin yapılan aktarım, darbı mesel ise gerçek olması gerekmeyen farazi hadiselerdir. Masal ve efsaneye gelince; bunların da gerçekliği söz konusu değildir; bunları anlatan şahıslar bunların hakikat içermediğinin farkındadırlar. Bütün bunlara karşılık kutsala ilişkin anlatıları ifade eden mitoslar, bunlara inanç ve düşüncesinde yer veren kişiler tarafından gerçek olduğuna inanılan anlatılardır. Ancak, bunların hakikat ifade ettiğine inanılması mitosların tek özelliği değildir; mitoslar gerçekliği konusunda tarihsel verilere ihtiyaç duyulmayan, bilinmeyene yönelik anlatılardır. Bu sıra dışı anlatıları aktaran ve bunlara inanan kişi bu anlatılarla kendi inançları, ritüelleri, içinde yaşadığı sosyal ve doğal çevre ve bütün yaşamı arasında bir irtibat kurar. Bir diğer ifadeyle mitoslar ya da kutsala ilişkin öykü kişi üzerinde açıklayıcı, etki

---

¹⁶ Nitekim mitoslar üzerine 1990'lı yayımlanan ve tarafımızdan kaleme alınan bir çalışmada da mitoslar "doğüstü olana, geçmişe, geleceğe ve yaşanmakta olana yönelik sağlam bir bilgi sahibi olmayan insanın (cahiliye insanının), kendi inançlarını, ritüellerini ve geleneğini haklı çıkarma, toplumsal yapıyı güvence altına alma ve özlem ve istençlerini dile getirme doğrultusunda kurguladığı yaygın kanaatler" şeklinde tanımlanmıştı. Bkn. Ş. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Samsun: Etüt 1998, s. 29.

edici bir tesir gücüne sahiptir. Yine mitoslar zaman zaman gizemli bir güce sahip anlatılar olarak düşünülür.

Mitoslarla kıssalar arasında da bir şekilde ilişkiden söz edilebilir. Kıssa geçmişe ilişkin anlatılardır. Bu anlatılar tarihsel verilerle desteklenebilen hadiselerle yönelik olabileceği gibi, evrenin ve insanın yaratılışı, metafizik âlemde yaşanmış olaylar gibi geçmişe yönelik bilinmeyen hadiseler de olabilir. Dolayısıyla birçok kıssa, kutsalın öyküsü kapsamında düşünülebilir. Ancak kutsala yönelik anlatılar yukarıda da belirttiğimiz gibi yalnızca geçmişe yönelik değildir; geleceğe yönelik anlatılar da bu kapsamdadır.

Kutsalın öyküsü ya da kutsala ilişkin anlatılar şeklinde tanımlayabileceğimiz mitoslar din dilinde ağırlıklı bir yer oluşturur. Her şeyden önce bu anlatılar, -yukarıda değindiğimiz gibi- bunlara yer veren kutsal metinler ve inananlar açısından hakikatin ifadesidir. Tanrıya, tanrısal âleme, evrenin ve insanın oluşumuna, geçmişine ya da geleceğine veya herhangi bir unsurun, ritüelin, âdetin ya da herhangi bir nesnenin kutsal kökenine ilişkin bir anlatı ya da bir öykü, her ne kadar başkaları tarafından sorgulansa hatta gerçek dışı olarak nitelense de bu anlatıyı dile getiren inanan kişi ve kaynak tarafından doğru ve gerçek olarak kabullenilir. Örneğin bir Yahudi, Tekvin kitabındaki Tanrı'nın altı günde evreni yaratmasına ve yedinci günde dinlenmesine yönelik anlatıya¹⁷ ya da Tufan sonrası insanların bir araya gelerek ucu göklere kadar ulaşan bir kule (Babil Kulesi) inşa etmeleri karşısında Tanrının onların dillerini bozmaya karar vermesine yönelik öyküye¹⁸ bir hakikat olarak inanır. Yine bir Hristiyan Yeni Ahit'teki, ilahi oğul İsa Mesih'in ileride yeryüzüne gelerek insanları yargılayacağına, bu dönemde Mesih'e iman edenlerin ölümsüzlük elbisesine bürüneceklerine ve bin yıllık Mesih döneminin yaşanacağına dair eskatolojik beklentiye mutlak bir hakikat olarak inanır. Benzer şekilde bir Müslüman da Kur'an'da anlatılan ve Hz. İsa'nın babasız doğduğu, Hz. İbrahim'i ateşin yakmadığı ve gelecekte kıyametin vuku bulacağı gibi anlatıları mutlak hakikatler olarak kabullenir.

¹⁷ Tekvin 2:1-3.

¹⁸ Tekvin 11:1-9.

Her dini geleneğin ya da her inanç sisteminin kendi yazılı ya da sözlü kaynaklarında yer verdiği kutsala ilişkin anlatılar hakikat olarak kabul edildiğine göre, örneğin dünyanın nasıl var olduğu gibi aynı hususa yönelik farklı geleneklerde mevcut olan anlatılar nasıl algılanmalıdır? Ya da bu anlatılar hakikat açısından nasıl değerlendirilmelidir? Doğrusu bu soruya verilecek cevap hakikatın yalnızca kutsala ilişkin anlatılarla anlaşılamayacağı yönünde olacaktır. Her dinin, bir hakikat öğretisine sahip olduğu ve kutsala ilişkin anlatılara da bu bağlamda yer verdiği bilinmektedir. Hakikat iddiası taşımayan hiçbir inanç sistemi yoktur ve dinlerde temsil edilen hakikat –bazı plüralist çevrelerin iddia ettiği gibi- özü itibarıyla aynı değildir. Zira her bir dinin hakikat öğretisi kendine has özellikler taşımaktadır. Örneğin İslamın tevhid merkezli olarak inşa ettiği hakikat öğretisine karşılık, Hristiyanlık Mesih merkezli bir hakikat öğretisini, Yahudilik İsrailoğulları merkezli bir öğretiyi, Budizm ve Hinduizm gibi Hint dinleri ise Karma ya da Dharma merkezli bir hakikat öğretisini temsil etmektedirler. Dinlerin temsil ettikleri hakikat öğretisi, dinlerin metafizik algılarından evren ve insan anlayışlarına, çeşitli hususlara yönelik inanç sistemlerinden ibadet anlayışlarına kadar her alana yansımakta ve dinin bütün yapısını kapsamaktadır. Bu durumda kutsala yönelik herhangi bir anlatı, dinin bize sunduğu hakikate ilişkin genel öğreti ile bir arada düşünülerek değerlendirilebilir. Kutsala yönelik anlatının kaynağı, hakikat konusunda doğruyu ifade eden bir referans ise bu durumda o anlatı da doğrunun ya da hakikatin bir parçası olarak kabul edilmelidir.

Buna bir örnek vermek gerekirse; mesela Kur'an'da anlatılan, insanın kıyamet sonrası yeniden diriltileceği ve hesaba çekileceği hususu bir Müslüman için gelecek döneme yönelik mutlak bir hakikattir. Zira bu anlatı, her şeyden önce hakikat rehberi olan Kur'an'da yer almakta ve İslam peygamberi Hz. Muhammed tarafından da ifade edilmektedir. Geleceğe yönelik olarak dile getirilen ve bu anlatı ile örtüşmeyen diğer bütün anlatılar ise hakikat dışıdır. Bu durumda, örneğin Hristiyan kutsal metinlerinde anlatılan haşrin ve hesabın ileride Mesih'in yeryüzüne yeniden gelişiyile bu

dünyada olacağı anlatısı, yine çeşitli dinlerde mevcut olan reinkarnasyon inancı veya bazı geleneklerde ifade edilen ölüm sonrası diriliş ve hesap diye hiçbir şeyin olmadığı kanaati mutlak olarak yanlıştır.

Kutsala ilişkin anlatılar ya da mitoslar, bunlara inananlarca hakikatin ifadeleri olmaları kadar, aynı zamanda insanları eğiten ve yönlendiren bir araç olarak da algılanır. Bu anlatılar laf olsun veya kültürel bir bilgi olsun diye aktarılmaz. Bunlar bunların hakikat olduğuna inanan bireyler için önemli bir eğitim-öğretim aracıdır. Bu anlatılar aracılığıyla insan, hakikat üzerine düşünme, sosyal ve doğal çevresiyle ilişkisini anlamlandırma ve kendi yaşamını yeniden dizayn etme fırsatını bulur. Kutsal metinleri okuyarak ya da sözel gelenek yoluyla kulaktan kulağa yapılan bu anlatılar vesilesiyle insanlar dinin ilahiyatı, âlem ve insan anlayışı, gelecek dönem düşüncesi ve kurtuluş öğretisi hakkında bilgi edinip eğitilirler. Bu nedenle bu anlatılar, profan ya da alelade bir tavır içerisinde aktarılmaz. Kutsala ilişkin öyküleri aktaran kişilerle bunları dinleyenler, anlatının kutsiyetine yaraşır bir huşu ve saygı içerisinde bulunmak durumundadırlar. Aksi bir davranış, anlatının kendisiyle birlikte bu anlatının temel referansına ve anlatıda yer alan olaylara ve şahıslara bir saygısızlık olarak algılanır.

Kutsala ilişkin anlatılar insana; geçmişe, yaşanan zamana ve geleceğe yönelik bilinmeyi açıklar. Evren ve insan nasıl var olmuştur, bilinmeyen geçmişte neler yaşanmıştır ve gelecekte neler olacaktır, bütün bunların konu edilmesi kadar, şu an insanlar –bazı durumlarda bazı insanlar- tarafından nedeni bilinmeyen hadiselerin açıklaması da bu anlatılar yoluyla olmaktadır. Örneğin yağmur neden ve nasıl yağmaktadır, gök cisimlerinin mahiyeti nedir, bolluk ve kuraklık neden yaşanmaktadır gibi sorular birçok gelecekte kutsal öykülerle izah edilmeye çalışılır.

Kutsala ilişkin anlatılar insan yaşamındaki birçok sıradan davranış biçiminin ve insanın günübirlik tecrübe ettiği birçok durumun sıradışılaşmasını sağlar; bunlara özel bir anlam kazandırır. Böylelikle içinde yaşadığımız yöreler ve şehirler, icra ettiğimiz

sanatlar ve meslekler, sosyal ve doğal çevremiz ayrı bir anlam kazanır. Örneğin yaşadığımız yöreye yönelik anlatılan bir kutsal öykü bu yöreyi sıra dışı bir konuma yükseltir; icra ettiğimiz terzi-lik, demircilik, çobanlık ya da öğretmenlik gibi meslekler, bu mesleklerin kutsal kökenine yönelik anlatılan bir öykü ile daha bir yücelir ve anamlanır.

Bir başka açıdan kutsal öyküler, insan davranışları açısından açıklayıcı bir model görevi de ifa eder. Ahlaki davranışlarla ibadetler, bunlara ilişkin anlatılan kutsal öykülerle desteklenir. Özellikle kutsal öykülerle ritüeller/ayinler arasında önemli bir ilişki vardır. Bu anlatılar insanlarca ifa edilen davranışların ve ritüellerin ilk ya da asli örnekleri hakkında bilgi verir. Bu ilk örneklerden ya da modellerden hareketle insana nasıl davranması gerektiği hakkında bilgi verir.¹⁹ Örneğin çoktanrıci geleneklerde metafizik âleme yönelik yapılan birçok anlatıda dürüstlük, adil olma ve sevmeye kadar zalimlik, nefret etme ve kıskançlık gibi niteliklerin de yalnızca insana özgü olmadığı anlatılır. Yine insanlarca yerine getirilen birçok ibadetin/ritüelin metafizik âlemde gerçekleşen hadiselerde de karşılığının bulunduğu vurgulanır. Bütün bunlarla insana yaptığı bütün tavır ve davranışların açıklaması yapılmaya çalışılır.

Kutsala ilişkin anlatılar değişken ve farklı gelenekler arasında geçişken bir özellik de taşımaktadır. İnsanın değişen çevre koşullarına ve etkiye açık yapısına göre bu öyküler farklılaşabilir. İnsanın din, hakikat ve kutsal algısındaki değişimlere paralel olarak kutsala ilişkin anlatılarında da bir değişme ve gelişme olabilir. Bir dine ait kutsal öyküler ve anlatılar bir diğer dini geleneği etki alanına alabilir. İslam geleneği üzerinde hayli etkili olan İsrailiyyata ait anlatıları bu şekilde algılamak mümkündür. Dini algılamada yozlaşmaya, dinin temel referanslarından uzaklaşmaya ve çeşitli sosyal şartlara bağlı olarak zamanla yeni bir takım kutsal anlatılar üretilebilir. Örneğin hurafe ya da batıl inanışlar olarak adlandırılan sayısız inanışlar ve anlatılar bu bağlamda zikredilebilir. Çeşitli çevrelerde şeyhlere, ermişlere, azizlere, efendilere ve üstadlara

yönelik anlatılan birçok sıra dışı öykü ile ağaçların, taşların, yatırıların, türbelerin faziletine ve beldelerin, soyların, kişilerin kökenine yönelik anlatılan sayısız öykü bu şekilde düşünülebilir. Tarihte yaşamış şahsiyetlere gösterilen aşırı ilgi, çoğu zaman bu kişilere yönelik kutsal anlatılar şeklinde karşımıza çıkar. Böylelikle örneğin Hz. Ali, kale kapısını zırh olarak kullanan, kesik başlarla mücadele eden insan üstü bir figür şekline bürünür ya da şeyhler ve ermişler, tayyî mekan yapabilen, insanların içinden geçenleri okuyabilen ve uçup-kaçabilen olağanüstü şahsiyetlere dönüşür.

Son olarak kutsala ilişkin anlatıların evrensel düzeyde yaygın karakterine de değinmek gerekir. Bu anlatılar, yalnızca belirli dini geleneklere ya da toplumlara özgü değildir. İster kendisini belirli bir inanç sistemine bağlı olarak görsün ister görmesin, her insanın yaşamında kutsala ilişkin anlatılara ya da mitoslara bir şekilde yer verilir. İnsan içinde yaşadığı sosyal çevreye, yaşamına yöne veren paradigmalara, kendisini bağlı hissettiği değerlere ve sahip olduğu ideolojilere dayalı olarak çoğu zaman farkında bile olmadan bir takım kutsal alanlar oluşturur ve zamanla kaçınılmaz olarak bu kutsallara yönelik çeşitli anlatılar ortaya çıkar. Örneğin bu bağlamda Marxist ideolojiye bağlı bir kişi için sınıf mücadelesi tarih boyu insanlar arası ilişkilerde belirleyici bir değerdir; bu mücadelenin bitimiyle sınıfların ortadan kalkacağı ve adeta -çeşitli dinlerdeki tanımlamayla- bir altın çağın yaşanacağı bir gelecek tasarlanır. Böylesi bir gelecek tasavvuruyla çeşitli dinlerdeki eskatolojik beklentileri içeren mitoslar arasındaki paralellik dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi kutsala ilişkin anlatıları ifade eden mitoslar, zamanla değişebilen ve kültürden kültüre geçişken yapısıyla insanın olduğu her yerde bir şekilde varlığını sürdürmektedir. İnsan bu anlatılar yoluyla kendisini ve içinde yaşadığı evreni tanımaya, tanımlamaya, geçmişe ve geleceğe yönelik bilinmeyeni algılamaya ve metafizik âlemlerle irtibat kurmaya çalışmaktadır. Kutsala ilişkin anlatılar kutsal metinlerin ve dini söylemin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Her din kendi hakikat anlayışına paralel olarak bu anlatıları inananına aktarmaktadır. İnanan her bir birey tarafın-

dan mutlak hakikatin ifadesi olarak kabul edilen bu anlatıların evrensel düzlemde bir hakikat içerip içermediği ise dinin temel hakikat öğretisi çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

Talking About the Sacred: Myth in Religious Discourse

Citation/©: Gündüz, Şinasi, (2009). Talking About the Sacred: Myth in Religious Discourse, Milet ve Nihal, 6 (1), 9-26.

Abstract: The beliefs as well as the experience of the sacred are quite important in human life. It is noticeable that the focus of the religious discourse which is mainly based on the religious sources is about the description of the sacred. Not only in the belief systems which are called religion in traditional meaning but in every case related to human being, it is seen that the sacred somehow manifests. The myths which are the stories of the sacred are also quite important in religious discourse. The usage and description of the myth according to the positivist paradigm has been an obstacle in true/proper understanding of the myths.

Key Words: Sacred, myth, religion, religious discourse, religious truth.
